

Hajde da razotkrijemo **LAŽNE VIJESTI!**

Vodič za građansko i medijsko obrazovanje mladih



Ovaj vodič je izradila organizacija Freedom House Romania, u partnerstvu sa Centrom za demokratiju i ljudska prava Crne Gore i Transparency International Moldova.

Bukurešt, oktobar 2025.

Nastavni materijal izrađen je u okviru projekta „E-mpact: Ensemble pour une Mobilisation Participative et Active Contre la Désinformation”. Ovaj projekat je djelimično finansiran grantom Međunarodne organizacije Frankofonije (OIF). Stavovi, nalazi i zaključci izneseni u ovom radu pripadaju autoru (autorima) i ne odražavaju nužno stavove Međunarodne organizacije Frankofonije.

Zahvalnica autorima

Nicolae Țibrigan

Doktor sociologije i istraživač na Institutu za političke nauke i međunarodne odnose „Ion I. C. Brătianu” Rumunske akademije. Od 2018. godine djeluje kao pridruženi ekspert organizacije LID Moldova, gdje koordinira niz projekata usmjerenih na razotkrivanje digitalnih dezinformacija u informacionom prostoru na rumunskom jeziku.

Iulia Drăgălai

Koordinatorica obrazovnih projekata za mlade u organizaciji Freedom House Romania i studentkinja Fakulteta političkih nauka. Sprovodi inicijative posvećene osposobljavanju mladih u oblasti demokratskog obrazovanja i medijske pismenosti, doprinoseći razvoju generacije aktivnih i građanski informisanih mladih ljudi.

Petru Mihai

Asistent na obrazovnim projektima za mlade u organizaciji Freedom House Romania. Student Fakulteta političkih nauka. Razvija i sprovodi programe namijenjene mladima, usmjerene na demokratsko obrazovanje i kritičko promišljanje medijskih sadržaja.

Ștefan Lupu

Novinar portala PressHUB i projektni asistent u organizaciji Freedom House Romania. Posebno je zainteresovan za obrazovanje, a strastveno se bavi temama iz istorije, politike i filozofije.

I saradnicima:

Liliana Zaharia

Izvršna direktorica organizacije Transparency International – Moldova, sa više od 15 godina iskustva u istraživačkom novinarstvu i oblasti integriteta. Medijska je ekspertkinja za prevenciju dezinformacija i medijsko obrazovanje, trenerica i provjeravačica činjenica, uključena u projekte promocije kritičkog mišljenja i integriteta u javnom prostoru.

Marija Bule

Studentkinja socijalne i kulturne antropologije na Freie Universität Berlin. Zainteresovana je za novinarstvo i evropske poslove, piše o Evropskoj uniji i članica je uredničkih timova Politikorange i Newsroom Europe Project 2025. Kao aktivistkinja osnovala je berlinski ogranak inicijative #LeaveNoOneBehind i predaje engleski jezik ukrajinskim izbjeglicama.

Milena Kovačević

Diplomirala je političke nauke na Univerzitetu Crne Gore i magistrirala menadžment preduzeća na Univerzitetu Yangtze u Kini, gdje je istraživala preduzetništvo mladih u organskoj poljoprivredi. Nakon toga podržavala je inicijative za mlade i osobe sa invaliditetom kroz rad u Udruženju mladih sa hendikepom Crne Gore. Trenutno je koordinatorica projekata u Centru za demokratiju i ljudska prava (CEDEM), gdje radi na temama ljudskih prava, demokratije i socijalne inkluzije.

SADRŽAJ VODIČA

Uvod

DIO I: ČAS DEMOKRATIJE

Poglavlje 1: Šta je demokratija?

- 1.1 Definicije i porijeklo
- 1.2 Osnovni principi demokratije: participacija, predstavljanje i legitimitet
- 1.3 Vrste političkih režima (demokratski, totalitarni i autoritarni)
- 1.4 Zašto demokratija?

Poglavlje 2: Slobodni i poštteni izbori

- 2.1 Značaj izbora
- 2.2 Šta znače „slobodni” i „poštteni” izbori?

Poglavlje 3: Podjela vlasti u državi

- 3.1 Šta je podjela vlasti?
- 3.2 Zakonodavna, izvršna i sudska vlast
- 3.3 Vladavina prava

Poglavlje 4: Političke partije

- 4.1 Političke partije i njihova uloga
- 4.2 Zašto je izborna konkurencija korisna?
- 4.3 Rizici: ekstremističke i populističke partije

Poglavlje 5: Institucije u demokratiji

- 5.1 Parlament, Vlada i pravosudni sistem
- 5.2 Nezavisne institucije

Poglavlje 6: Civilno društvo

- 6.1 Šta je civilno društvo?
- 6.2 Uloga civilnog društva u demokratiji
- 6.3 Interesne i zagovaračke grupe

Poglavlje 7: Ljudska prava, slobode i odgovornosti

- 7.1 Šta su građanska i ljudska prava, slobode i odgovornosti?
- 7.2 Koji dokument garantuje ova prava i slobode na globalnom nivou?
- 7.3 Koji dokument garantuje ova prava na nacionalnom nivou, u slučaju Rumunije?

Poglavlje 8: Raznolikost, tolerancija i dijalog u demokratiji

- 8.1 Život u raznolikom društvu
- 8.2 Savremeni izazovi
- 8.3 Rizici netolerancije i diskriminacije

Poglavlje 9: Demokratija nasuprot totalitarizmu

- 9.1 Karakteristike totalitarnih režima
- 9.2 Uporedimo demokratiju i diktaturu
- 9.3 Istorija totalitarnih režima – primjeri

DIO II

ČAS MEDIJSKE PISMENOSTI

Poglavlje 1: Mediji – četvrta grana vlasti

- 1.1 Šta znači „četvrta vlast“?
- 1.2 Zašto su mediji važni?
- 1.3 Mediji u demokratiji i diktaturi

Poglavlje 2: Mediji i dezinformacije

- 2.1 Medijska pismenost
- 2.2 Dezinformacije

Poglavlje 3: Vrste i tehnike dezinformacija

- 3.1 Vrste
- 3.2 Tehnike

Poglavlje 4: Šta je propaganda i kako je prepoznati?

Poglavlje 5: Društvene mreže – prijatelj ili neprijatelj?

Poglavlje 6: Vještačka inteligencija u eri postistine

Poglavlje 7: Kako se boriti protiv dezinformacija? Hajde da se uključimo!

- 7.1 Kritičko mišljenje i korisne strategije
- 7.2 SIFT metoda
- 7.3 Mladi kao pokretači promjena
- 7.4 Pristrasnost i zamka sopstvenog načina razmišljanja

Uvod

Širenje lažnih informacija ugrožava integritet Evropska unija, njenih država članica i susjednih zemalja. Brzi rast društvenih mreža i alata zasnovanih na vještačkoj inteligenciji ubrzao je širenje obmanjujućeg sadržaja, koji je često toliko sofisticiran da ga je teško razlikovati od provjerenih informacija.

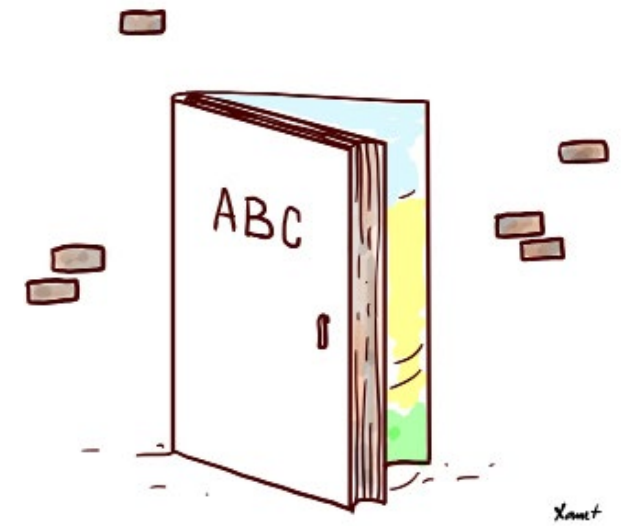
Kampanje dezinformisanja često su usmjerene na mlade ljude, s ciljem oblikovanja njihovih stavova i potkopavanja povjerenja u demokratske institucije. Korišćenjem društvenih mreža na kojima su mladi najaktivniji, takve kampanje mogu polarizovati javnu raspravu, smanjiti građanski angažman i narušiti temeljne vrijednosti kao što su demokratija, ljudska prava i vladavina prava.

Iako su mladi veoma povezani putem digitalnih platformi, mnogi nemaju dovoljno razvijene vještine medijske pismenosti i kritičkog mišljenja potrebne za procjenu vjerodostojnosti informacija i prepoznavanje manipulacije. Rodni i socio-ekonomski faktori dodatno utiču na ranjivost: djevojke se suočavaju s rodno zasnovanim dezinformacijama, dječaci su često izloženi ekstremističkom sadržaju, dok marginalizovane grupe poput Roma ili mladih iz ruralnih područja nailaze na dodatne prepreke zbog ograničenih obrazovnih resursa.

Jačanje kritičkog mišljenja i medijske pismenosti — kako na internetu tako i van njega — ključno je kako bi se učenicima pomoglo da procjenjuju informacije i odupru se manipulaciji. Medijska pismenost i demokratsko obrazovanje usko su povezani: učenje kritičkog razmišljanja podstiče aktivno građanstvo, etičko donošenje odluka i učešće u javnom životu. Obrazovanje za demokratiju mora prevazići teoriju i podsticati dijalog i ravnopravan odnos između nastavnika i učenika.

Projekat „E-mpact: Ensemble pour une Mobilisation Participative et Active Contre la Désinformation“, finansiran od strane International Organisation for Francophonie, ima za cilj suzbijanje dezinformacija i promovisanje medijske pismenosti među mladim građanima. Kroz participativno učenje, module obuke i kampanje podizanja svijesti, projekat mladima i edukatorima pruža praktične alate za prepoznavanje i reagovanje na lažne informacije.

Ovaj vodič pomaže srednjoškolcima i studentima univerziteta da ojačaju kritičko mišljenje, bolje razumiju demokratiju i prepoznaju lažne vijesti i dezinformacije kroz interaktivne alate za učenje.





Dio I

Vrijeme za demokratiju

Photo by Koshu Kunii on Unsplash

Poglavlje 1

Šta je demokratija?

1.1 Definicije i porijeklo

Pojam demokratije potiče iz same riječi: grčkih riječi “demos” (narod) i “kratos” (vlast) – demokratija znači vlast naroda. Demokratija se odnosi na politički sistem u kojem su vlast i upravljanje zasnovani na opštem pravu glasa i izborima na kojima građani odlučuju ko će biti na vlasti.¹

U svojoj suštini, demokratija je sistem vlasti u kojem autoritet proizlazi iz građana, koji direktno ili indirektno učestvuju u donošenju odluka. Savremene definicije naglašavaju principe kao što su politička jednakost, slobodni i poštjeni izbori, zaštita osnovnih prava i odgovornost političkih lidera (teme koje ćemo obrađivati kroz ovo uputstvo).

Porijeklo demokratije može se pratiti do Ancient Athens (V vijek p.n.e.), gdje su se građani okupljali u skupštinama kako bi raspravljali i glasali o zakonima. Iako je ovaj sistem bio ograničen (isključivao je žene, robove i strance), postavio je temelje participativnog upravljanja. Kasnije su institucije Roman Republic doprinijele razvoju koncepata poput podjele vlasti, vladavine prava i građanske dužnosti.

1.2 Osnovni principi demokratije:

participacija, reprezentacija i legitimitet

Demokratija se zasniva na tri međusobno povezana principa: participaciji, reprezentaciji i legitimitetu.

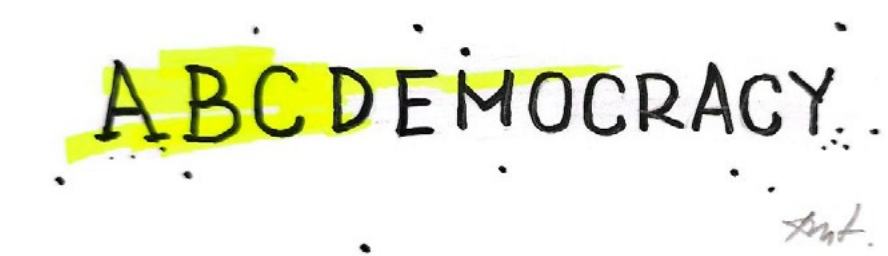
Participacija znači da građani aktivno učestvuju u javnom životu, ne samo glasanjem, već i učlanjivanjem u političke partije, djelovanjem u civilnom društvu i učešćem u javnim raspravama. Učešće treba da bude svjesno, dobrovoljno i usmjereno na uticanje na odluke ili izbor političkih lidera.

Reprezentacija osigurava da se interesi i glasovi građana odražavaju u vlasti. Pošto direktno učešće svih građana nije uvijek praktično, izabrani predstavnici djeluju u ime naroda. Ovaj sistem funkcionise samo ako građani mogu slobodno birati između kandidata i pozivati ih na odgovornost.

Legitimitet znači da se politička vlast prihvata kao opravdana i zakonita. Vlade stiču legitimitet kroz poštene izbore, poštovanje zakona i zaštitu osnovnih prava. Izbori su glavni izvor demokratskog legitimiteta.

Zajedno, ovi principi čine demokratiju nečim više od samih institucija: oni osiguravaju aktivno učešće građana, odgovornost vlasti i povjerenje između građana i njihovih predstavnika.

1.3 Tipovi političkih režima (demokratski, totalitarni, autoritarni)



Demokratiju karakterišu sljedeće osobine:

- Podjela vlasti
- Zaštita ljudskih i građanskih prava
- Jednakost pred zakonom
- Slobodno civilno društvo
- Redovni, slobodni i poštjeni izbori
- Izborna konkurencija između političkih partija
- Vladavina prava
- Tržišna ekonomija

Autoritarni režimi centralizuju vlast, slabe odgovornost vlasti prema građanima i daju prednost interesima dominantne političke grupe. Njihove glavne karakteristike su:

- Snažna kontrola države nad društvom
- Kršenje određenih ljudskih prava
- Potiskivanje ili slabljenje podjele vlasti

Totalitarni režimi idu korak dalje i teže potpunoj kontroli nad svim aspektima društvenog i privatnog života. Istorijski primjeri uključuju, Komunizam, Fašizam i Nacizam. Njihove glavne karakteristike su:

- Centralizovana vlast u rukama jedne osobe ili male grupe, često uz jednopartijski sistem

¹ Ministarstvo prosvjete, Centar za razvoj kurikuluma, Priručnik za građansko obrazovanje za nastavnike u službi i predškolsku obuku, Školska i koledž štampa (Z) Limited, 1997, str. 8.

- Suzbijanje nezavisnih institucija (mediji, pravosuđe, nevladine organizacije)
- Kršenje osnovnih ljudskih prava i sloboda
- Upotreba propagande, političke policije i terora
- Postepeno urušavanje demokratskih normi, ponekad prikriveno pravnim ili harizmatičnim opravdanjima

Ključna ideja: Dok demokratije daju prednost učešću građana i zaštiti sloboda, autoritarni i totalitarni režimi koncentrišu moć i ograničavaju prava građana.

1.4 Zašto demokratija?

Demokratija je važna jer stavlja građane u središte političkog života. Za razliku od autoritarnih sistema, gdje je moć koncentrisana, a neslaganje se guši, demokratija počiva na pluralizmu, transparentnosti i odgovornosti.

Ona štiti osnovne slobode: pravo na govor, vjerovanje, okupljanje i učešće u javnom životu. Ova prava predstavljaju temelj legitimne vlasti. Kroz slobodne i poštene izbore građani biraju svoje lidere i mogu ih zamijeniti, čime se obezbjeđuje odgovornost vlasti.

Demokratija takođe podstiče raznolikost i dijalog, omogućavajući društvima da se prilagode promjenama, mirno rješavaju konflikte i štite prava manjina. Ona građane uči odgovornosti, toleranciji i međusobnom poštovanju.

Demokratija nije savršena, ali njena snaga leži u otvorenosti i učešću, dajući ljudima alate da oblikuju pravednu i inkluzivnu budućnost.

Poglavlje 2

Slobodni i poštene izbori

2.1 Značaj izbora

Izbori se mogu definisati kao način na koji građani biraju svoje lidere i ostvaruju određeni stepen kontrole nad vlašću. Ustav svake države određuje vremenski period u kojem se predsjednik i poslanici parlamenta mijenjaju putem slobodnih i poštenih izbora.² U Crnoj Gori predsjednik države bira se na svakih 5 godina, dok se poslanici u Skupštini Crne Gore biraju na svakih 4 godine.

Izbori u demokratiji imaju sljedeće uloge:

- Omogućavaju građanima da biraju svoje lidere
- Daju legitimitet vlasti koja je na vlasti
- Omogućavaju građanima da utiču na državne politike
- Predstavljaju jedno od najvažnijih osnovnih prava koje građanin može imati u demokratiji³

2.2 Šta znače „slobodni“ i „poštene“ izbori?

U demokratiji građani biraju svoje lidere na izborima koji su transparentni, konkurentni i oslobođeni manipulacija.

- Slobodni izbori znače da svi građani koji imaju pravo glasa mogu glasati bez zastrašivanja ili nepravednih prepreka.
- Poštene izbore znače da svaki glas ima jednaku vrijednost, da se rezultati objavljuju tačno i da nezavisni posmatrači mogu pratiti izborni proces.

Da bi izbori bili zaista demokratski, potrebno je i sljedeće:

- Postojanje više političkih partija koje predstavljaju različite ideje i omogućavaju zakonitu opoziciju
- Sloboda medija i pristup informacijama bez državne cenzure
- Nezavisno pravosuđe zaštićeno od političkog pritiska

² Ministarstvo prosvjete, Centar za razvoj kurikuluma, Priručnik za građansko obrazovanje za nastavnike u službi i predškolsku obuku, Školska i koledž štampa (Z) Limited, 1997, str. 15.

³ Ministarstvo prosvjete, Ibid.

Glasanje mora biti tajno, a rezultati se utvrđuju tek nakon brojanja glasova. Stvarna konkurencija — između političkih partija i pojedinačnih kandidata — osigurava učešće građana u donošenju odluka i daje vlasti legitimitet. Legitimitet ima ona vlast koju su građani izabrali putem opšteg prava glasa i redovnih izbora.

Nasuprot tome, diktature ponekad organizuju izbore, ali vlast ostaje u rukama jedne osobe ili male grupe. Takvi režimi se oslanjaju na kontrolu i strah: mediji i škole su cenzurisani, neslaganje se kažnjava, a informacije su strogo kontrolisane. Čak i kada se glasanje održava, rezultat je unaprijed određen i služi samo za održavanje vlasti režima.

Poglavlje 3

Podjela vlasti

3.1 Šta je podjela vlasti?

Podjela vlasti je osnovni princip pravilnog funkcionisanja i organizacije države zasnovane na vladavini prava. Ovaj princip podrazumijeva razdvajanje političke vlasti na tri grane: zakonodavnu vlast, izvršnu vlast, sudsku vlast. Svaka od ovih vlasti ima sopstvene nadležnosti i međusobne mehanizme kontrole, poznate kao sistem provjera i ravnoteže (checks and balances), čiji je cilj sprječavanje zloupotrebe moći.

Sistem provjera i ravnoteže znači da svaka grana vlasti ima određenu kontrolu nad drugima kako bi se spriječila prevelika koncentracija moći.

3.2 Zakonodavna, izvršna i sudska vlast

Separarea puterilor este un principiu fundamental al bunei funcționări și organizări a statului
Podjela vlasti je ključni princip pravilnog funkcionisanja države i vladavine prava. Ona podrazumijeva razdvajanje političke vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast, pri čemu svaka od njih ima sopstvene nadležnosti i mehanizme međusobne kontrole kako bi se spriječila zloupotreba vlasti.

Da bismo bolje razumjeli njihovu ulogu i ko ih predstavlja, potrebno je detaljnije analizirati svaku od ovih grana vlasti:

1. Zakonodavna vlast (Legislativa)

Zakonodavna vlast ima odgovornost za donošenje zakona. U demokratiji, ona se sastoji od izabranih predstavnika parlamenta (predstavničkog tijela zakonodavne vlasti). Zakonodavna vlast raspravlja i donosi zakone, odobrava državni budžet i nadgleda rad vlade kroz parlamentarnu kontrolu. Može se opisati i kao „glas naroda“, jer izražava potrebe građana kroz zakonodavstvo.

2. Izvršna vlast (Egzekutiva)

Izvršna vlast je odgovorna za sprovođenje i primjenu zakona koje donosi zakonodavna vlast. U demokratiji, ona se sastoji od šefa države (predsjednika ili monarha) i šefa vlade (predstavničkog tijela izvršne vlasti) kroz premijera, ministre i državnu administraciju. Izvršna vlast sprovodi javne politike, upravlja svakodnevnom administracijom države i predstavlja državu u spoljnim poslovima. Može se opisati i kao „motor“ koji stavlja zakone u praksu.

3. Sudska vlast (Sudstvo)

Sudstvo je odgovorno za tumačenje i primjenu zakona, osiguravanje pravde i zaštite osnovnih prava. Sastoji se od sudova, sudija, te u slučaju potrebe, Ustavnog i Vrhovnog suda. Sudstvo ima brojne funkcije: rješavanje sporova između pojedinaca, organizacija ili između građana i države, provjera da li zakon u skladu sa ustavom, i garantuje jednakost pred zakonom. Sudstvo djeluje radi pravde i sprječava zloupotrebu vlasti.

3.3 Vladavina prava

Vladavina prava označava princip prema kojem se izvršavanje vlasti u državi sprovodi isključivo u skladu sa zakonom, koji je opšti i jednako primjenjiv za sve građane i državne institucije, uključujući i one koji upravljaju. U državi u kojoj vlada vladavina prava, zakon ima primat nad bilo kojom proizvoljnom voljom, a institucije garantuju zaštitu osnovnih prava i jednakost pred zakonom.



To znači da svi moraju poštovati iste zakone, bez obzira na svoj društveni status.

Osnovna ideja ovih koncepata je da niko nije iznad zakona i da vlast u državi nikada ne može biti centralizovana u rukama jedne osobe. U demokratiji, zakon se primjenjuje jednako na sve. Glavne karakteristike vladavine prava:

- Primat zakona
- Institucije moraju djelovati u granicama zakona
- Zakon štiti prava i slobode građana⁴

Poglavlje 4

Sistem više političkih partija

4.1 Političke partije i njihova uloga

Politička partija je dobrovoljno udruženje čiji članovi dijele zajednička uvjerenja i žele da učestvuju u formiranju vlade države.⁵ Političke partije omogućavaju funkcionisanje demokratije kroz sljedeće funkcije:

- Nominovanje kandidata za izborne pozicije u nacionalnim i lokalnim izborima
- Predlaganje političkih, ekonomskih i društvenih pitanja određivanjem stava partije po pitanju od javnog interesa. Ova deklaracija principa naziva se program partije ili manifest
- Vođenje izbornih kampanja kako bi partija došla na vlast i sprovela svoj manifest
- Djelovanje kao nadzorni organ nad partijom na vlasti. Opozicione partije moraju pratiti aktivnosti vladajuće partije koje možda nisu u interesu građana.⁶

4.2 Zašto je izborna konkurencija dobra opcija?

Izborna konkurencija je ključna za zdravu demokratiju. Ona osigurava da je politička moć predmet nadmetanja i da lideri ostaju odgovorni građanima.

Glavne prednosti izbornih takmičenja:

- Izbor: Građani mogu izabrati predstavnike koje zaista žele.
- Odgovornost: Političari znaju da mogu izgubiti naredne izbore, pa se trude da ispune obećanja i slušaju građane.
- Inovacija: Konkurencija podstiče nove ideje i bolje politike.
- Pravda: Sistem više partija sa stvarnom konkurencijom sprečava da vlast ostane u rukama iste grupe.

Zaključak: Izborna konkurencija čini demokratiju dinamičnom, poštenom i uravnoteženom, dajući građanima stvarni uticaj na to ko upravlja državom.

⁵ The Ministry of Education, Ibid., p. 13.

⁶ Preda, C., Ibid., str. 118-120

4.3 Rizici: ekstremističke i populističke partije

Ekstremističke partije promovišu radikalne ideologije koje često odbacuju osnovne demokratske principe kao što su pluralizam, ljudska prava i vladavina prava. Ove partije mogu nastati kako na krajnjoj ljevici, tako i na krajnjoj desnici, i mogu težiti razaranju demokratskih institucija kako bi uspostavile autoritarne režime.

Populističke partije tvrde da predstavljaju „pravu volju naroda“ protiv percipirane korumpirane elite. Iako populizam može djelovati kao korektiv moći elite, on nosi rizike kada podriva demokratske norme.⁷

Njihovi ciljevi uključuju:

- Potkopavanje demokratskih normi i institucija
- Promociju netolerancije, što vodi polarizaciji i podjelama u društvu
- Političku nestabilnost
- Prijetnje pravima manjina (posebno kod populističkih partija)

Poglavlje 5

Institucije u demokratiji

5.1 Parlament, Vlada i Sudstvo

Nakon što smo učili o podjeli vlasti (poglavlje 3), sada možemo razumjeti kako funkcionišu glavne demokratske institucije: Parlament, Vlada i Sudstvo.

Parlament

Parlament je institucija političke reprezentacije, gdje se suverenitet građana izražava kroz izabrane predstavnike. Njegove glavne uloge su:

- Zakonodavna: donošenje zakona, odobravanje budžeta i ratifikacija ugovora
- Kontrolna: nadgledanje rada vlade putem pitanja, inicijativa i glasanja o povjerenju
- Reprezentativna: izražavanje interesa partija, grupa i građana

Parlament je i prostor za raspravu i tijelo za donošenje odluka. Ponekad se suočava sa kritikama zbog neefikasnosti ili populizma, ali ostaje temelj predstavničke demokratije.

Vlada

Vlada je institucija koja donosi i sprovodi političke odluke. Ona pretvara parlamentarne većine u javne politike i djeluje i politički (ovisno o povjerenju parlamenta) i administrativno (koordinacija državnih institucija).

Glavne funkcije Vlade:

- Obezbjedivanje unutrašnjeg reda i spoljne sigurnosti
- Priprema i sprovođenje zakona i javnih politika
- Upravljanje ekonomijom i raspodjela javnih resursa

Tipovi vlada:

- Parlamentarna: izvršna vlast zavisi od parlamenta
- Predsjednička: snažan, nezavisan predsjednik
- Polupredsjednička: vlast je podijeljena između predsjednika i vlade

Sudstvo

Sudstvo garantuje vladavinu prava i osigurava pravdu. Sudije moraju ostati nezavisne od parlamenta i vlade.

⁷ Törnberg, P., Kada partije lažu? Dezinformacije i radikalno-desni populizam u 26 zemalja, The International Journal of Press/Politics, 2025.

Glavne uloge Sudstva:

- Rješavanje sporova između građana ili između građana i države
- Tumačenje i primjena zakona
- Zaštita osnovnih prava

Ustavni sudovi igraju ključnu ulogu u Evropi kao čuvari Ustava i arbitri između različitih grana vlasti.

5.2 Nezavisne institucije

Instituțiile independente fac parte din cadrul mai larg al sistemului de echilibru și control al
Nezavisne institucije predstavljaju dio šireg okvira provjera i ravnoteže (pogledati poglavlje 3) u savremenim demokratijama. One su ne-majoritetske institucije, dizajnirane da djeluju autonomno u odnosu na vladu i parlament, kako bi se osigurala stabilnost, stručnost i neutralnost u osjetljivim oblastima. Najvažnije nezavisne institucije su:

- Ustavni sud: arbitar ustavnosti, ograničava parlament i vladu
- Centralne banke: odgovorne za monetarnu politiku, nezavisne od vlade kako bi se izbjegli inflacioni pritisci
- Ombudsman: štiti prava građana od zloupotreba administracije
- Izborne komisije / vlasti: osiguravaju slobodne i poštene izbore, neutralizujući partijski uticaj
- Medijski i audiovizuelni savjeti: regulišu medijski prostor i štite pluralizam
- Savjeti za konkurenciju / regulatorna tijela tržišta: sprečavaju monopole i osiguravaju poštenu ekonomsku praksu

Nezavisne institucije imaju zadatak da štite ustavni poredak i prava građana, kao i da osiguraju da ključne oblasti, poput pravosuđa, monetarne politike ili regulacije, budu zaštićene od kratkoročnih političkih pritisaka.

Iako garantuju nepristrasnost, njihova legitimitet često se dovodi u pitanje jer nisu izabrane i mogu biti percipirane kao tehnokratske ili elitističke.

Poglavlje 6

Civilno društvo

6.1 Šta je civilno društvo?

Civilno društvo je prostor u kojem se ljudi okupljaju van vlade i biznisa radi ostvarivanja zajedničkih interesa, vrijednosti i aktivnosti. Ono obuhvata širok spektar organizacija: nevladine organizacije (NVO), sindikate, studentske grupe, crkve, profesionalna udruženja, kulturne i sportske klubove, pa čak i neformalne zajedničke inicijative.

Civilno društvo se smatra pokretačem demokratije i društvenog napretka. Ono može držati vlast odgovornom, braniti ljudska prava, štititi okoliš ili pružati usluge tamo gdje država ne uspijeva.

VAŽNO: Civilno društvo nije uvijek „dobro“ ili demokratsko. Može uključivati i ekstremističke grupe, kriminalne mreže ili organizacije koje promovišu uske interese.⁸

Ukratko, civilno društvo je raznovrsno i dinamično. Predstavlja moć građana da se organizuju, izraze i djeluju zajedno – ponekad za opšte dobro, a ponekad za privatne ciljeve.

Razumijevanje civilnog društva znači prepoznati i njegov potencijal i njegove granice: ono može ojačati demokratiju i zajednički život, ali ih isto tako može i izazivati.⁹

6.2 Rolul societății civile într-o democrație

Najvažnija uloga civilnog društva je da daje glas građanima. Kroz udruženja, civilno društvo artikuliše brige koje bi političke elite inače mogle ignorisati. Demokratija nije samo izbori, već i kontinuirano učešće građana, a civilno društvo obezbjeđuje kanale za to učešće.¹⁰



⁸ Carothers, T., Civilno društvo, Foreign Policy, Vašington D.C., 1999–2000, str. 18–20.

⁹ Carothers, T., Ibid., str. 18–20.

¹⁰ Preda, C., Ibid..

Najvažnije funkcije civilnog društva:

- Zaštita ljudskih prava i sloboda: od organizacija za ljudska prava do ekoloških inicijativa, akteri civilnog društva nadgledaju vlast, suprotstavljaju se zloupotrebama i promovišu jednakost.
- Pružanje usluga i solidarnosti: NVO i volonterske grupe mogu nuditi obrazovanje, humanitarnu pomoć ili podršku zajednici tamo gdje država ne djeluje ili je neefikasna.
- Obrazovanje građana: mnoge organizacije treniraju nove lidere i podstiču građansko angažovanje van političkih partija, što pomaže izgradnji društvenog povjerenja i demokratske kulture.
- Protuteža državnoj moći: vršeći pritisak za transparentnost, otkrivajući korupciju ili mobilizujući proteste, osiguravaju da vlast ostane odgovorna građanima.¹¹

Zaključak: Demokratija zahtijeva i institucije i aktivne građane. Civilno društvo je arena u kojoj građani uče kako da se organizuju, raspravljaju i djeluju zajedno, čineći važan dio demokratske igre.

6.3 Grupurle de presiune

Grupa pritiska je dobrovoljno udruženje osoba koje dijele određene ciljeve i čiji je zadatak da utiču na odluke vlade. One djeluju kao komunikaciona veza između vlasti i građana koji žele uticati na odluke političkih lidera.

Metode koje koriste grupe pritiska:

- Organizovanje diskusija sa političkim liderima i državnim službenicima (lobiranje)
- Sprovođenje medijskih kampanja
- Organizovanje demonstracija
- Organizovanje štrajkova i bojkotovanja
- Promocija građanske neposlušnosti (npr. blokiranje puteva, nemiri)¹²

Grupa pritiska je tip interesne grupe, iako se ne smije poistovjećivati sa njima. Razlika leži u načinu ostvarivanja ciljeva. Grupa pritiska primarno vrši pritisak na vladu ili donosiocce odluka kako bi postigla svoje ciljeve. One ne teže da same preuzmu političku vlast, već da oblikuju odluke onih koji je imaju.



Poglavlje 7

Ljudska prava, slobode i odgovornosti

7.1 Šta su građanska i ljudska prava, slobode i odgovornosti?

Ljudska prava su univerzalna — pripadaju svakoj osobi, bez obzira na rasu, pol, religiju ili porijeklo. Ona su neotuđiva, što znači da ih nijedna vlada ne može dati ili oduzeti, već ih samo može štititi.

Ključna ljudska prava uključuju:

- Pravo na život i slobodu
- Pravo na rad i socijalnu zaštitu
- Pravo na obrazovanje
- Pravo na zdravlje
- Zaštitu od mučenja, nečovječnog tretmana i diskriminacije

Građanska prava su slična, ali specifična za ustav i pravni sistem svake države. Ona štite građane unutar okvira nacionalnog zakonodavstva.

Slobode definišu prostor u kojem pojedinci mogu djelovati bez nepravednog miješanja države ili drugih.

Osnovne slobode uključuju:

- Sloboda govora – izražavanje mišljenja bez cenzure
- Sloboda savjesti – pravo slobodno vjerovati ili nevjerovati
- Sloboda udruživanja – pravo učlanjivanja u organizacije ili partije
- Sloboda kretanja – pravo putovanja i življenja gdje se želi

U demokratiji, prava dolaze uz odgovornosti. Građani moraju doprinositi funkcionisanju društva i zaštiti demokratije.

Glavne odgovornosti uključuju:

- Poštovanje zakona
- Odbrana zemlje po potrebi
- Plaćanje poreza za podršku javnim uslugama

Bez ovih obaveza, društvo bi potonulo u anarhiju – stanje haosa u kojem se zakoni ignorišu, a autoritet raspada.



¹¹ Ibid.

¹² Ministarstvo prosvjete, Ibid., str. 14.

7.2 Koji akt obuhvata ova prava i slobode na globalnom nivou?

Ova prava i slobode prvi put su formalno predstavljena u Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina u Francuskoj 1789. godine. Ovaj trenutak se smatra temeljem moderne demokratije kakvu danas poznajemo. Ta deklaracija je imala efekta samo unutar Francuske i nije bila univerzalni dokument za sve zemlje svijeta.

Nakon završetka Drugog svjetskog rata i osnivanja United Nations, kao posljedica rata i kao garancija dobrog razumijevanja među državama svijeta, uslijedila je Opšta deklaracija o ljudskim pravima 1948. godine.¹³

Opšta deklaracija o ljudskim pravima je temeljni dokument o pravima na globalnom nivou. Iako nema pravnu snagu u državama potpisnicama, predstavlja zajednički ideal kojem sve nacije treba da teže. Sva prava navedena ranije su integralni dio ove Deklaracije.

7.3 Koji akt obuhvata ova prava na nacionalnom nivou – slučaj Crne Gore?

U Crnoj Gori sva ljudska prava su garantovana Ustavom,¹⁴ osnovnim zakonom države i temeljem demokratije. Dio II Ustava (“Ljudska prava i slobode”) uključuje mnoge od prava iz Opšte deklaracije o ljudskim pravima i drugih međunarodnih ugovora.

Ključna prava uključuju:

- Jednakost pred zakonom – svi građani imaju jednaka prava, niko nije iznad zakona (Član 17)
- Pravo na slobodno kretanje – građani mogu putovati, živjeti bilo gdje u Crnoj Gori, emigrirati ili se slobodno vratiti (Član 39)
- Sloboda izražavanja – građani mogu izražavati misli i stavove bez cenzure, dok ne ugrožavaju druge (Član 47)

Ostala prava:

- Građanska prava – rodna jednakost, pravično suđenje, lične slobode (Član 18, 32, 46)
- Politička prava – pravo glasa, pravo kandidovanja, sloboda mirnog okupljanja (Član 45, 52)
- Socio-ekonomska prava – pristup obrazovanju, zdravstvu, radu i socijalnoj zaštiti (Član 62, 69, 75, 79)

7.4 Prava i slobode u svakodnevnom životu

Sloboda izražavanja je pravo koje svakodnevno koristimo, na primjer na društvenim mrežama. Objavljivanje stavova o politici, zakonima ili društvu predstavlja ostvarivanje ovog prava.

Međutim, ova sloboda ima ograničenja: ne smije narušavati dostojanstvo, čast, privatnost ili ugled drugih. Zakon Crne Gore i Ustav takođe zabranjuju podsticanje rata, mržnje, diskriminacije, separatizma ili nasilja.

Kršenje ovih ograničenja može dovesti do posljedica, od uklanjanja objava do građanskih ili krivičnih sankcija, uključujući i zatvor, ukoliko to odluči sud.

¹³ Ibid, 108

¹⁴ Crna Gora. Ustav Crne Gore. Službeni list Crne Gore, br. 1/2007 (izmijenjen 2013). https://www.constituteproject.org/constitution/Montenegro_2013.pdf.

Poglavlje 8

Raznolikost, tolerancija i dijalog u demokratiji

8.1 Živjeti među razlikama

Šta znači raznolikost? Raznolikost se odnosi na razlike u mišljenjima, vrijednostima i stilovima života i sposobnost da se živi među ljudima koji su različiti od nas. Raznolikost postoji u kulturi, etničkoj pripadnosti, jeziku, religiji, polu i seksualnoj orijentaciji.

U demokratiji, raznolikost je veoma važna jer demokratija znači živjeti među različitim ljudima uz poštovanje njihovih prava i sloboda. Ipak, ljudi često strahuju od „drugog“, što ponekad vodi do nasilja prema razlikama koje ne bi tolerisali.¹⁵

Šta znači tolerancija? Tolerancija je poštovanje, prihvatanje i cijenjenje bogate raznolikosti kulture, naših oblika izražavanja i načina ljudskog postojanja. Ona se podstiče znanjem, otvorenošću, komunikacijom i slobodom misli, savjesti i vjerovanja. Tolerancija znači harmoniju u različitosti.¹⁶

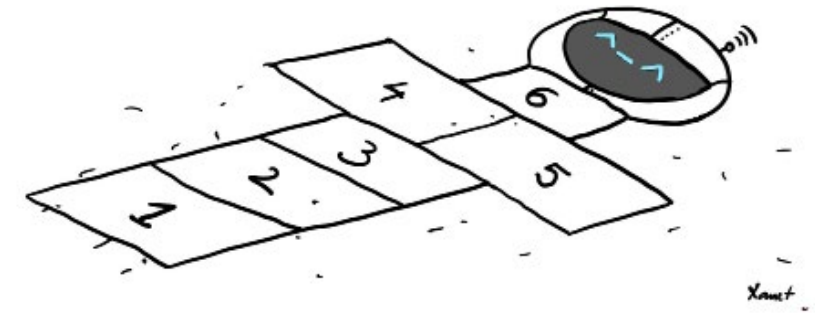
Tolerancija nije samo moralna dužnost, već i politički i pravni zahtjev i odgovornost. Ona doprinosi zamjeni kulture rata kulturom mira i čini mir mogućim.¹⁷

U demokratiji, dijalog je ključni mehanizam za prevenciju konflikta i smanjenje nasilja. To je osnovna demokratska praksa koja omogućava ljudima različitog porijekla i stavova da žive zajedno. Neslaganja će uvijek postojati, ali dijalog omogućava miran način izražavanja tih razlika. Otvorena i respektabilna komunikacija podstiče međusobno razumijevanje i povjerenje. Dijalog jača demokratiju, podržava saradnju i štiti ljudsko dostojanstvo i prava. Bez dijaloga, raznolikost može dovesti do fragmentacije; sa dijalogom, raznolikost postaje zajednička snaga.

Iako se možda nećemo uvijek složiti, važno je priznati i poštovati pravo drugih da postoje i izraze svoje stavove. Ovaj pristup omogućava da raznolikost vidimo ne kao prijetnju, već kao vrijedan resurs za izgradnju inkluzivnih i otpornijih zajednica.

8.2 Današnji izazovi

Život u raznolikoj demokratiji može biti izazovan, posebno kada se raspravlja o identitetu, vjerovanjima i vrijednostima.



Seksualnost i rod:

- Pol (sex) se odnosi na biološke razlike, dok rod (gender) označava društveno konstruisane uloge i očekivanja.
- Seksualna orijentacija opisuje emocionalnu ili seksualnu privlačnost, što je odvojeno od rodnog identiteta.
- Uprkos tome što je rodna ravnopravnost ljudsko pravo, mnoge žene i LGBT osobe i dalje se suočavaju s diskriminacijom u školama, na radnom mjestu i u javnom životu, ograničavajući njihove mogućnosti i učešće.

Religija i uvjerenja:

- Uvjerenja mogu biti religijska, filozofska ili ideološka i oblikuju identitet i vrijednosti.
- Svi imaju pravo na slobodu mišljenja, savjesti i religije, uključujući pravo da slijede, mijenjaju ili odbace vjeru, sami ili u zajednici.
- Sekularizam osigurava da država tretira sva uvjerenja jednako, štiteći jednakost i mirnu koegzistenciju.
- Vjerska netolerancija i diskriminacija i dalje postoje u Evropi, čak i prema onima koji pripadaju vjeri koju ne praktikuju.

Migracije:

- Migracije uključuju kretanje preko granica ili unutar država, iz različitih razloga. Migranti su često ranjivi zbog nepoznavanja jezika, zakona i društvenih sistema.
- Mogu se suočiti s diskriminacijom, rasizmom, ksenofobijom i eksploatacijom, uključujući od strane poslodavaca, krijumčara ili trgovaca ljudima.
- Neregistrovani migranti su posebno izloženi riziku od pritvora, nehumanog tretmana i zlostavljanja, uključujući seksualnu eksploataciju.
- Ograničene legalne mogućnosti migracije mogu ljude gurnuti u nesigurne kanale, povećavajući rizik od trgovine ljudima i prinudnog rada.

Ovi izazovi pokazuju da demokratije moraju kontinuirano raditi na zaštiti ljudskih prava, jednakosti i dostojanstva svih građana, osiguravajući njihovo učešće i pošten tretman u društvu.

¹⁵ Cilj 16, Promovisati pravedna, mirna i inkluzivna društva, Ujedinjene nacije, Ciljevi održivog razvoja

¹⁶ Deklaracija o principima tolerancije, proglašena i potpisana od strane država članica UNESCO-a 16. novembra 1995, str. 2

¹⁷ Ibid

8.3 Rizici netolerancije i diskriminacije

Netolerancija i diskriminacija često proizlaze iz društvenih normi koje marginalizuju ljude koji ne pripadaju dominantnim kategorijama.

Za seksualnost i rod, okviri poput heteronormativnosti (pretpostavka da je heteroseksualnost standard) i cizdženderizma (pretpostavka da rod odgovara polu pri rođenju) stvaraju rigidne „normalne“ standarde. Ovo daje veću vrijednost heteroseksualnim cizdžender muškarcima, dok žene, LGBT, transrodne, interseksualne i ne-binarne osobe bivaju gurnute u manje cijenjene pozicije.

Ove forme diskriminacije pojavljuju se u svakodnevnom životu:

- Škole: LGBT učenici mogu doživjeti zlostavljanje, uvrede ili socijalnu isključenost
- Zdravstvo: LGBT osobe mogu izbjegavati medicinsku pomoć zbog straha od osude ili pogrešne dijagnoze
- Migracije: LGBT migranti doživljavaju interseksionalnu diskriminaciju, suočavajući se sa predrasudama zbog seksualnog/rodnog identiteta i statusa migranta, što utiče na sigurnost, pristup radu, smještaju i pravičnoj proceduri azila

Vjerska i tradicionalistička retorika također može podsticati netoleranciju, često suprotstavljajući se pravima kao što su istopolni brak, abortus, rodna ravnopravnost ili zakonsko priznavanje rodnog identiteta. Takva retorika ponekad podstiče govor mržnje i traženje krivaca za društvene probleme.

Savjet Evrope je preduzeo korake za rješavanje ovih rizika, uključujući:

- Obuku policije i sudskih službenika za prepoznavanje zločina iz mržnje prema LGBT migrantima
- Ažuriranje protokola za odgovor na višestruke oblike diskriminacije
- Prikupljanje podataka o preklapajućim identitetima radi bolje zaštite i podrške

Zaključak: Netolerancija i diskriminacija mogu poprimiti različite oblike: kulturnu marginalizaciju, vršnjačko zlostavljanje, nejednak pristup zdravstvenoj zaštiti, interseksionalne ranjivosti i manipulaciju religijom ili tradicijom. Edukacija o ljudskim pravima je ključna za promociju inkluzije, jednakosti i poštovanja svih građana.

Poglavlje 9

Demokratija nasuprot totalitarizmu



9.1 Karakteristike totalitarnih režima

Već smo govorili o osnovnim definicijama totalitarnih režima u poglavlju 1 (1.3 Tipovi političkih režima: demokratski, totalitarni, autoritarni). Pogledajmo kako možemo prepoznati totalitarni režim:

U totalitarnoj vlasti, jedna osoba ili mala grupa ljudi ima neograničenu moć. Primjeri uključuju: države jedne partije, vojni režimi, plemenske vođstva i monarhije. Totalitarna vlast želi kontrolisati sve aspekte života pojedinca. Ona se zasniva na prisili i ideologiji. Vođena vjerovanjem u stvaranje savršenog društva, vlada ne okleva da krši ljudska prava kako bi ostvarila svoje ideale.

Sve vjerske, društvene, ekonomske, kulturne i političke grupe podređene su vlasti. Pojedinaac se pokorava volji vlasti, kako je određeno od strane jedine vladajuće partije u svim pitanjima. Totalitarne vlade teže da kontrolišu i regulišu um, duh i tijelo pojedinaca. Mediji, škole i nastavnici su strogo nadzirani. Javna okupljanja se posmatraju zbog bilo kakvih znakova opozicije. Knjige koje izražavaju stavove koji se vlasti ne sviđaju zabranjene su, a autori se šalju u zatvor.¹⁸

U totalitarnom režimu, vlast postoji nezavisno od volje građana. Njeno pravo na upravljanje ne zavisi od podrške većine naroda.¹⁹

¹⁸ Murešan, V., Ibid.

¹⁹ Ministarstvo prosvjete, Ibid., str. 8

9.2 Uporedimo demokratiju i diktaturu

Kako možemo napraviti razliku između demokratije i diktature? Postoje određene specifične stvari koje je vrlo lako uočiti u političkom sistemu diktature.

Počnimo sa vladavinom prava i političkom moći. U demokratiji, koncept podjele vlasti (pogledati poglavlje 3) je definisana karakteristika demokratske prakse. Evropska politička tradicija zasniva se na kontinuiranom trudu da se vlast razdvoji, što djeluje kao ideja protiv totalitarizma. Ali u diktaturi, sva vlast je koncentrisana u jednoj centralizovanoj autoriteti.²⁰

Po ideologiji, cilj demokratije je podsticanje učenika da budu otvorenog uma, tolerantni, uravnoteženi i kritični. S druge strane, u diktaturi postoji specifična ideologija koja se masovno prenosi putem propagande, netolerancije i indoktrinacije, s ciljem da iskrivljuje činjenice. Cilj diktature je da učenici budu pokorni, poslušni i podložni.

Odnosi s narodom takođe se razlikuju u zavisnosti od političkog režima i njegovog vođstva. U demokratiji, reprezentacija je ključna za zadovoljstvo i sigurnost građana. Predstavnička demokratija karakteriše se parlamentom kao inkarnacijom naroda. Diktatura uništava koncept reprezentacije, jer sistem smatra da karizmatični vođa postaje emanacija i oličenje građana.²¹

9.3 Istoria regimurilor totalitare – exemple

Za razliku od demokratije, gdje država služi građanima, totalitarni režimi koncentrišu vlast u rukama jednog vođe ili partije. Kroz istoriju, uključujući i antiku (npr. Sparta), takvi režimi su postojali, ali 20. vijek donosi ekstremne primjere: komunizam, fašizam i nacizam.

9.3.1 Šta je komunizam?

Komunizam je ekstremno-lijevi, totalitarni sistem kojim upravlja jedna partija, često zasnovan na kultu ličnosti. Prava građana su uglavnom formalna, dok društvo kontrolišu policija vlasti, cenzura i suzbijanje slobode izražavanja. Cilj je bio stvoriti „novog čovjeka“ lojalnog partiji, dok je ekonomija potpuno centralizovana.

Crna Gora je bio dio bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, koja je osnovana nakon Drugog svjetskog rata pod vođstvom Josip Broz Tito. Za razliku od sovjetskog modela, Jugoslavija je razvila jedinstvenu formu socijalizma, često nazvanu „Titoizam“. Uvela je samoupravljanje radnika, omogućavajući zaposlenima da učestvuju u vođenju fabrika i preduzeća, i održavala decentralizovaniji federalni sistem.

Jugoslavija je takođe vodila politiku nesvrstanosti, udaljavajući se i od Zapadnog bloka i od Sovjetskog Saveza tokom Hladnog rata. Iako je ovaj model omogućavao više otvorenosti i relativne autonomije u poređenju s drugim komunističkim državama, i dalje je funkcionisao kao sistem jedne partije sa ograničenjima političke opozicije.

²⁰ Murešan, V., Poglavlje II, Ibid.

²¹ Ibid.

9.3.2 Šta je fašizam?

Fašizam se pojavio u Italiji nakon Prvog svjetskog rata, podstaknut nezadovoljstvom i ekonomskim teškoćama nakon rata. Suprotstavlja se demokratiji, komunizmu i liberalizmu, odbacuje jednakost i promovise rasnu superiornost.

Benito Mussolini i njegova fašistička partija ukinuli su demokratiju i centralizovali vlast, stvarajući totalitarnu državu sa radikalnim nacionalizmom i kultom vođe. Fašisti su okupirali Crnu Goru i uspostavili lutkarsku Kraljevinu Crnu Goru. Ustanak 1941. protiv italijanske okupacije postao je simbol antifašističkog otpora u Crnoj Gori.

9.3.3 Šta je nacizam?

Nacizam, predvođen Adolf Hitler u Njemačkoj, kombinovao je fašističke ideje sa ekstremnom rasnom ideologijom, promovisući nadmoć Arijske i istrjebljenje Jevreja, Roma i drugih grupa, što je kulminiralo Holokaustom, genocidom nad evropskim Jevrejima.

Za razliku od komunizma koji se fokusirao na klasnu borbu, nacizam se zasnivao na rasnoj borbi. Kao i drugi autoritarni režimi, nacizam nije dopuštao političku opoziciju i društvo je u potpunosti kontrolisano putem propagande, cenzure i ultranacionalističke retorike.

Režim je naglašavao: militarizam i agresivni ekspanzionizam, stvaranje totalitarne države, promovisanje homofobije, ableizma i eugenike, koristeći pseudonaučne teorije o „rasnoj higijeni“ da opravda cilj stvaranja homogene njemačke zajednice zasnovane na rasnoj čistoti, glorifikaciju mitske njemačke prošlosti, striktne rodne uloge i masovnu mobilizaciju kroz organizacije poput Hitlerove omladine za indoktrinaciju stanovništva od ranog uzrasta

Ključna ideja: Svi totalitarni režimi su štetni za društva. Sa moći koncentrisanom u jednoj partiji ili vođi, oni potiskuju slobode, prava i demokratsko učešće, često koristeći nasilje i ideologiju za kontrolu populacije.



Deo II

Vrijeme za medijsku pismenost

U diktaturi:

- Štampa je cenzurisana ili pod državnom kontrolom.
- Novinari rizikuju uznemiravanje, hapšenje ili goru kaznu.
- Mediji postaju alat propagande, ponavljajući samo zvaničnu naraciju.
- Primjer: U Rusiji (2025), nezavisni novinari su prisiljeni u egzil, a državna televizija ponavljala je Kremljove stavove o ratu u Ukrajini.

Studija slučaja: U Bjelorusiji, nakon predsjedničkih izbora 2020, nezavisni medijski sajtovi su blokirani, a novinari su zatvoreni. Mnogi su nastavili rad iz inostranstva, pokazujući kako „četvrta vlast“ opstaje čak i pod represijom.

Poglavlje 2

Štampa – Četvrta vlast

2.1 Medijska pismenost

Medijska pismenost je skup vještina koji omogućava ljudima da pristupe, analiziraju, procijene i kreiraju poruke na različitim platformama – od televizije i novina do YouTube-a, TikTok-a i Instagrama. Često se upoređuje sa „kompletom za preživljavanje“ digitalnog doba.

Baš kao što su čitanje i pisanje bila osnovne vještine u 20. vijeku, sposobnost analize i propitivanja medijskih sadržaja je ključna u 21. vijeku. Prema UNESCO-u, do 2025. godine više od 5,3 milijarde ljudi širom svijeta koristilo je internet, a preko 60% tinejdžera izjavilo je da većinu informacija dobija preko društvenih mreža poput TikTok-a, Instagrama ili YouTube-a. Ovo čini medijsku pismenost ne samo korisnom, već i neophodnom za demokratski život.

UNESCO definiše medijsku i informacionu pismenost (MIL) kao „ključni set vještina 21. vijeka koji omogućava građanima da kritički pristupe medijima, razumiju svoja prava i učestvuju u demokratskim procesima“.

Biti medijski pismen ne znači izbjegavati medije, već naučiti kako ih koristiti mudro, postavljajući prava pitanja: Ko je ovo kreirao? Zašto? Da li je to činjenica ili mišljenje? Zašto vidim ovaj post u svom feedu?

Zašto je medijska pismenost važna?

- Pomaže studentima da prepoznaju pristrasnost i razumiju da je svaka informacija stvorena sa određenom svrhom.
- Pokazuje kako algoritmi na platformama preporučuju sadržaj koji jača postojeća uvjerenja (tzv. „echo chambers“).
- Omogućava građanima da odgovorno stvaraju vlastite medije – blogove, video snimke, podkaste – doprinoseći javnoj raspravi.
- Štiti od manipulacije: ako znate kako su memovi, naslovi ili heštegovi dizajnirani da privuku pažnju, manje je vjerovatno da ćete nasjesti na njih.

Zemlje koje su uključile medijsku pismenost u školske programe pružaju vrijedne lekcije. Na primjer, Finska je postala svjetski lider u učenju studenata kako prepoznati lažne vijesti, a njihovi tinejdžeri dosljedno nadmašuju vršnjake širom Evrope u kritičkom razmišljanju i procjeni informacija.

Druge zemlje počinju slijediti ovaj model, uvodeći medijsku pismenost kao međupredmetnu oblast, posebno s pojavom novih izazova poput sadržaja generisanog veštačkom inteligencijom.

U Crnoj Gori raste interes institucija i organizacija koje se bave medijima i obrazovanjem da unaprijede medijsku pismenost kroz razne inicijative. Međutim, prema Indeksu medijske pismenosti, Crna Gora je rangirana 33. od 41 zemlje.⁴

2.2 Dezinformacije

Dezinformacije su lažne ili obmanjujuće informacije koje se namjerno dijele kako bi se izazvala šteta ili manipuliralo javnim mnijenjem.

Razlikuju se od: Misinformacija – lažni sadržaj koji se širi nenamjerno, greškom, malinformacija – istinita informacija korišćena za štetu, poput curenja privatnih podataka.⁵

Posljednjih godina, dezinformacije su korišćene na izborima, tokom pandemije COVID-19 i u međunarodnim konfliktima.⁶ Cilj nije samo obmanuti, već i podijeliti društvo, stvoriti konfuziju i oslabiti povjerenje u demokratske institucije.

Zašto se dezinformacije lako šire?

Istraživanja pokazuju da emocionalni sadržaji – postovi koji izazivaju ljutnju, strah ili iznenađenje – šire se mnogo brže od neutralnih činjenica.

Studija iz 2018. u časopisu Science otkrila je da se lažne vijesti na Twitteru šire šest puta brže od istinitih priča.⁷

Primjeri iz 2025. godine:

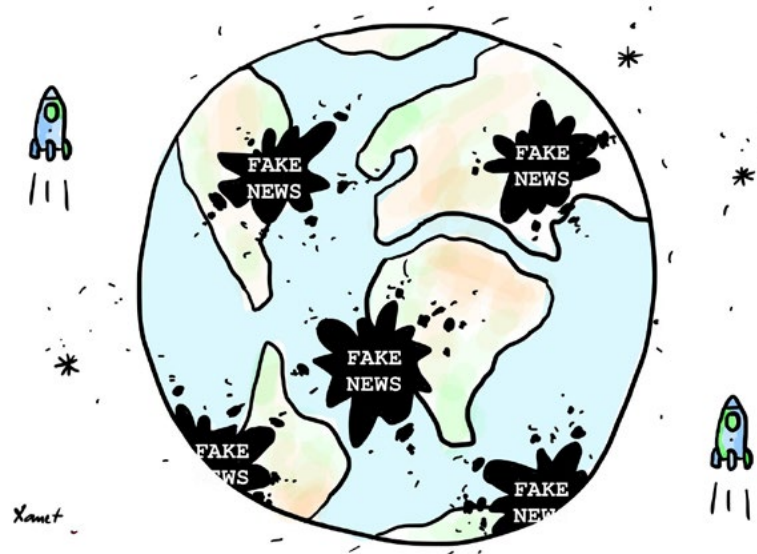
- Dezinformacije o ratu u Ukrajini: Nakon početka ruske agresije, medijski prostor Crne Gore bio je meta koordinisanih dezinformacija, uključujući narative o navodnim ukrajinskim laboratorijama za biološko oružje.⁸

- Olimpijske igre Pariz 2024: Deepfake video snimci prikazivali sportiste kako daju političke izjave koje nikada nisu izgovorili, s ciljem izazivanja bijesa i podjela.
- Zdravstvene dezinformacije: Lažni TikTok klipovi tvrdili su da novi vakcini protiv ptičijeg gripa 2025. sadrže „pratne čipove“, ponavljajući stare teorije zavjere iz doba COVID-19.

Zašto su dezinformacije posebno opasne?

Njihov cilj često nije da ljudi povjeruju jednoj alternativnoj priči, već da zbune, podijele i iscrpe građane dok ne prestanu vjerovati ničemu. Kada ljudi zaključe da „ništa se ne može vjerovati“, sama demokratija postaje slabija, jer građani više ne osjećaju da mogu donositi informisane odluke.

Ključna ideja: Dezinformacije često ne žele uvjeriti ljude u jednu „istinu“, već stvaraju konfuziju i apatiju, navodeći ljude da misle: „Ničemu se ne može vjerovati, pa zašto da me brine?“ Kada povjerenje u informacije nestane, demokratija postaje krhka.



⁴ Bogdanović, M., Više medija, rastući izazovi za novinare. Budućnost medija u Crnoj Gori – činjenice i trendovi, Fondacija Mediacentar Sarajevo, 2025, str. 22.

⁵ Evropska komisija, Akcioni plan protiv dezinformacija: doprinos Komisije Evropskom savjetu (13–14. decembar 2018), Evropska komisija, Brisel, 2018, str. 3.

⁶ New Data Academy, Media Literacy Booster: priručnik za kurs, Bukurešt, 2024, str. 12–15. Dostupno na: <https://freedomhouse.ro/formarea-tinerilor-experti-in-alfabetizarea-mediatica/>.

⁷ Vosoughi, S., Roy, D., i Aral, S., „Širenje tačnih i netačnih vijesti na internetu“, Science, 359(6380), 2018, str. 1146–1151.

⁸ Telegrafi, „Rubin: Neki mediji u Crnoj Gori šire dezinformacije iz Rusije i Kine – Vlada mora hitno da se pozabavi ovim problemom“, 10. april 2023.

Poglavlje 3

Vrste i tehnike dezinformacija

3.1 Vrste

Istraživači Claire Wardle i Hossein Derakhshan uveli su pojam „informacioni poremećaj“ kako bi opisali različite načine na koje informacije mogu biti iskrivljene. Oni prave razliku između: dezinformacija – lažna informacija namjerno kreirana da obmane ili nanese štetu; misinformacija – lažna informacija koja se širi greškom, često kada ljudi dijele nešto bez provjere; malinformacija – istinita informacija korišćena sa štetnom namjerom, poput curenja privatnih podataka ili objavljivanja razgovora van konteksta.⁹

Ova razlika je ključna jer namjera poruke određuje njene etičke implikacije i potencijalni uticaj. Prijatelj koji dijeli trač bez provjere širi misinformaciju, Dok mreža trolova koja objavljuje izmišljene priče o izborima širi dezinformacije. U autoritarnim sistemima, malinformacija se često koristi kao oružje putem „curenja informacija“ ili hakovanih materijala, pažljivo tempiranih da utiču na političke događaje. Svaka kategorija može narušiti povjerenje, ali dezinformacija je najopasnija, jer je namjerno kreirana da manipuliše.



3.2 Tehnike

Dezinformacije se šire kroz više tehnika koje iskorišćavaju ljudsku psihologiju i digitalne platforme:

- Clickbait – senzacionalni naslovi poput „Nećete vjerovati ovo!“ dizajnirani da privuku klikove, često sa lažnim ili preuveličanim sadržajem.
- Teorije zavjere – povezivanje nepovezanih događaja u skrivene zavjere. Primjeri: tvrdnje da su izbori „namješteni od strane skrivenih elita“ ili da vakcine sadrže „mikročipove za praćenje“.
- Studija iz 2020. pokazala je da je vjerovanje u teorije zavjere o COVID-19 rasprostranjeno na Zapadnom Balkanu, uključujući Crnu Goru, često potaknuto nepovjerenjem u vladu i institucije. Ovi narativi opstaju jer nude jednostavna

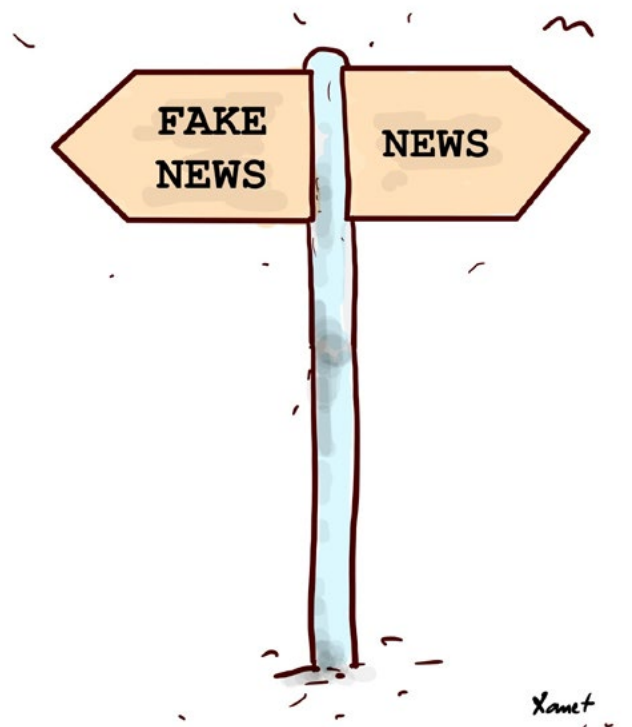
⁹ Wardle, C. i saradnici (2018). „Informacioni poremećaj: osnovni rječnik“. Shorenstein Center, Harvard University. Dostupno na: https://firstdraftnews.org/wp-content/uploads/2018/07/infoDisorder_glossary.pdf?x25702

objašnjenja za složene probleme i često jačaju nepovjerenje u demokratske institucije.

- Manipulisane slike i video snimci – mijenjanje vizuala da podrže lažnu priču. Na primjer, fotografija sa jednog protesta može biti prikazana kao da je sa drugog mjesta, ili elementi digitalno izmijenjeni da odgovaraju lažnoj priči.
- Deepfake – video ili audio generisan AI-em koji izgleda stvarno. AI omogućava da se političari ili sportisti prikažu kako izgovaraju stvari koje nikada nisu rekli. Tokom Olimpijskih igara u Parizu 2024, deepfake snimci sportista koji iznose političke izjave širili su se prije nego što su demantovani.¹⁰
- Botovi i trol farme – mreže lažnih naloga koji pojačavaju određene priče ili napadaju protivnike.¹¹ U Crnoj Gori, stotine koordinisanih bot naloga i trol profila na Twitter-u i Facebook-u širile su poruke o „izdaji“ i „sramoti“ te napadale disidentske glasove pred avgustovski sporazum 2022. između vlade i Srpske pravoslavne crkve, doprinoseći političkoj nestabilnosti i padu vlade dvije sedmice kasnije.¹²

Ove metode iskorišćavaju emocije poput straha, ljutnje ili uzbuđenja, jer istraživanja pokazuju da se emocionalni sadržaj širi brže online od neutralnih činjenica.¹³ Prema UNESCO-ovom Priručniku o novinarstvu i dezinformacijama,¹⁴ ovo nije slučajno, već centralni dio dizajna dezinformacionih kampanja: one su kreirane da izazovu snažne reakcije, jer su ljutnja i šok lakše dijeljivi.

Ključna ideja: Dezinformacije nisu samo laži – one su način manipulisanja emocijama i percepcijom kroz sofisticirani set digitalnih strategija. Prepoznavanjem ovih tehnika, građani i studenti mogu postati otporniji na manipulaciju i manje sklони padanju u zamke lažnih narativa.



¹⁰ New Data Academy, op. cit., str. 18-21.

¹¹ Keith Raymond Harris, „Lažovi, trolovi i botovi online: problem lažnih osoba“, Philosophy & Technology, 36:35, 2023. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/370494350_Liars_and_Trolls_and_Bots_Online_The_Problem_of_Fake_Persons

¹² Balkan Insight, „Van kontrole: botovi i trolovi se množe u Crnoj Gori“, 5. decembar 2022.

¹³ S. Vosoughi, D. Roy, & S. Aral, „Širenje istinitih i lažnih vijesti online“, Science, 359(6380), 2018, str. 1146–1151.

¹⁴ C. Ireton i J. Posetti (ur.), Novinarstvo, lažne vijesti i dezinformacije: priručnik za obrazovanje i obuku novinara, UNESCO, 2018, str. 63-64.

Poglavlje 4

Šta je propaganda i kako je prepoznati?

Propaganda je jedan od najkompleksnijih i najkontroverznijih pojmova u komunikaciji. Neil Postman je primijetio da je to možda najzlobnija riječ kojom opisujemo komunikaciju, jer ima mnogo različitih značenja. Tokom vremena, različiti autori dali su svoje definicije: Harold Lasswell i Bruce Lannes Smith (sredina 20. vijeka): propaganda je način da se velike grupe ljudi uvjere da djeluju zajedno. Jacques Ellul: naglasio emocionalnu moć propagande, koja zadovoljava naše nesigurnosti i anksioznosti. Garth Jowett i Victoria O’Donnell (1980-ih): propaganda je namjerni pokušaj oblikovanja percepcija i usmjeravanja ponašanja. Richard Alan Nelson (1990-ih): propaganda je ciljna persuazija za ideološke, političke ili komercijalne svrhe. Savremeni autori poput Steven Luckert i Susan Bachrach: propaganda može biti štetna ili korisna, jer koristi istinu, poluistine ili laži da djeluje na vrijednosti, strahove i nade ljudi.¹⁵

Zajednički element svih definicija: propaganda je namjerna, strateška i usmjerena ka uticaju na velike grupe ljudi. Za razliku od običnog uvjeravanja, koje je dio svakodnevnog komunikacije, propaganda ne potiče refleksiju ili samostalno prosuđivanje. Propagandista ne prezentuje više perspektiva i ne poziva publiku da odluči, već selektivno prenosi samo poruke koje služe njegovim ciljevima. Propaganda je ravnodušna prema istini ili znanju – bitna je samo efikasnost.

Postoje tri vrste propagande:¹⁶

Bijela propaganda	Siva propaganda	Crna propaganda
Izvor je javno prepoznat; sadržaj uglavnom istinit, ali selektivan.	Izvor nejasan; mješavina istine i laži.	Lažni izvor; lažne informacije dizajnirane da obmane

U današnjem digitalnom okruženju, ove kategorije često se preklapaju, jer memovi, sponzorisani sadržaji i dezinformacione kampanje kruže zajedno, brišući granicu između činjenica i izmišljotina.

Kako prepoznati propaganda

Znakovi propagande uključuju:

- Previše emocionalan jezik: riječi poput „izdajnici“, „neprijatelji“, „heroji“.
- Framing „mi protiv njih“: društvo je podijeljeno u dvije grupe.
- Pojednostavljena rješenja: tvrdnje poput „jedan lider može sve riješiti“.

- Stalno ponavljanje istih slogana.

Propaganda pojednostavljuje složene probleme, ponekad sugerišući da jedan lider može riješiti sve. Napada protivnike direktno, često putem ruga ili demonizacije. Takođe, ona napreduje u okruženjima neizvjesnosti, gdje su građani već anksiozni ili polarizovani. Prepoznavanjem ovih znakova, postajemo otporniji na manipulaciju.

Konteksti propagande

Propaganda nije ograničena na politiku ili rat: novinarstvo i PR – press release kompanija koji želi uticati na javno mišljenje. Oglašavanje – marketing kampanje koje uključuju vrijednosti i ideje. Obrazovanje – materijali sponzorisani od strane kompanija koji promovišu određeni pogled na svijet. Zabava – filmovi i video igre koji prenose poruke o nasilju, spolu ili konzumerizmu. Aktivizam – kampanje za društvene promjene koriste persuasive komunikaciju da mobilizuju podršku.

Kada propaganda može biti korisna

Nije uvijek štetna. Npr. javno-zdravstvene kampanje koje: promovišu korišćenje sigurnosnog pojasa, vakcinaciju ili smanjenje prekomjernog konzumiranja alkohola. Simboli i priče su uvijek moćni alati – mogu inspirisati pozitivne promjene ili obmanjivati i manipulirati. Uticaj propagande zavisi od: poruke i tehnike, okruženja u kojem se širi, receptivnosti publike.

Ključna ideja: Propaganda je strateška komunikacija dizajnirana da utiče na velike grupe ljudi, često kroz emocije, pojednostavljivanje kompleksnih pitanja i selektivno predstavljanje informacija. Nije uvijek štetna – može služiti za pozitivne društvene kampanje – ali postaje opasna kada se skriva iza „zdravog razuma“ i miješa istine sa poluistinama. Prepoznavanje tehnika i preispitivanje izvora je ključ za zaštitu od manipulacije.

15 TechSoup Europe, „Jedinica 4 – Prilog_01 – Šta je propaganda“, Media Literacy Accelerator: Prilozi za online kurs medijske pismenosti, 2019, str. 105-108.

16 New Data Academy, op. cit., str. 22-24.

Poglavlje 5

Društvene mreže – prijatelj ili neprijatelj?



Društvene mreže su promijenile način komunikacije, posebno među mladima. Platforme poput TikTok, Instagram, Facebook i YouTube nisu više samo za zabavu ili druženje, već su glavni kanali za vijesti, informacije i javnu raspravu.

Prednosti: Pristup različitim mišljenjima i globalnim događajima u realnom vremenu. učešće u građanskim inicijativama i stvaranje sadržaja koji može doseći hiljade ljudi. Smanjenje barijera u javnoj sferi – svako sa pametnim telefonom može djelovati kao izdavač, novinar ili aktivista.

Opasnosti: širenje dezinformacija, propagande i lažnih vijesti. formiranje echo chamber-a, gdje algoritmi pojačavaju sadržaje koji potvrđuju postojeća uvjerenja. Rizik od polarizacije i manipulacije emocijama.

Kako koristiti kritički: zastati prije dijeljenja, provjeriti izvor i uporediti informacije sa više izvora. Razvijati navike refleksije i medijske pismenosti. Ne odbacivati tehnologiju, već učiti kako koristiti digitalne platforme bez pada u njihove zamke.

Ključna ideja: Društvene mreže su i prijatelj i neprijatelj. Omogućavaju povezivanje, informisanje i angažman, ali takođe mogu razdvajati, obmanjivati i radikalizovati. Njihov uticaj zavisi od algoritama i načina korišćenja od strane korisnika. Kritički pristup i medijska pismenost mogu ih koristiti za jačanje demokratije, dok nepažljivo korišćenje može demokratiju oslabiti

Poglavlje 6

Vještačka inteligencija u eri post-istine



Živimo u onome što mnogi nazivaju erom post-istine, periodom u kojem emocije i lična uvjerenja često djeluju važnije od činjenica.¹⁷ Ovaj trend nije nov, ali je postao znatno jači uz rast veštačke inteligencije (VI). AI alati sada mogu generisati sadržaj koji je toliko realističan da je teško razlikovati istinu od izmišljotine. Ova moć donosi nove prilike, ali i nove rizike za društva i demokratije.

Deepfake i zloupotreba AI

Jedan od najzabrinjavajućih fenomena je pojava deepfake-a – video, audio ili slike generisane AI-em koje prikazuju ljude kako govore ili rade stvari koje nikada nisu uradili. Početkom, deepfake se pojavio 2017. kao online kuriozitet. Do 2025, postao je globalni izazov. Na primjer, tokom Pariskih Olimpijskih igara, lažni video klipovi sportista koji navodno daju političke izjave dijeljeni su milioni puta prije nego što su demantovani. U politici, deepfake se koristi za izmišljene govore lidera, dizajnirane da izazovu bijes ili oslabe povjerenje u institucije. U privatnom sektoru, kriminalci koriste kloniranje glasa da se lažno predstave kao

¹⁷ Izraz „post-truth“ (post-istina) se prvi put pojavio 1990-ih, ali je u širu upotrebu ušao mnogo kasnije, toliko da je 2016. godine proglašen riječju godine od strane Oxford Dictionaries. Danas se termin „post-istina“ primjenjuje u mnogim oblastima djelovanja. Najčešće se koristi u politici, dostigavši vrhunac u godini referenduma o Brexitu i izbora Donalda Trumpa za predsjednika Sjedinjenih Američkih Država, kada su lažne vijesti dopirale do stotina hiljada ljudi. Za više detalja, vidi: M. Munafo, Fake news, hateri și cyberbullying: cui servesc și cum să te ferești, Cartea Veche Publishing, Bukurešt, 2021, str. 22-25.

izvršni direktori i prevarama preusmjere milione eura.¹⁸ Na primjer, 2020. korišćen je AI za kloniranje glasa da bi se kompaniju prevarilo za €220,000.¹⁹

U Crnoj Gori, zloupotreba AI se takođe dešava. Bivši direktor Zdravstvenog centra Podgorica bio je korišćen u marketinške svrhe, uključujući lažne intervju. Ovo je posebno opasno jer je identifikacija počinitelja i pravna odgovornost izuzetno izazovna, što naglašava potrebu za regulativom i javnom svijesću.

AI kao alat za odbranu

Istovremeno, AI se koristi i za otkrivanje i odbranu: fact-checkeri i novinari koriste AI za identifikaciju manipuliranih slika, analizu metapodataka i označavanje sumnjivih naloga. kompanije poput Google-a i Microsoft-a razvile su tehnologije vodenog žiga za označavanje AI-sintetičkog sadržaja. Evropska unija je uvela AI Act 2025,²⁰ zahtijevajući jasno označavanje sintetičkog medija i stroži nadzor nad algoritmima koji utiču na javni diskurs.

Zaključak: Najefikasniji način za otpornost na manipulaciju je kombinacija ljudske kritičke misli i tehnoloških zaštita.



Glavna opasnost

Nije sama tehnologija opasna, već način na koji društva odluče da je koriste. Propaganda i manipulacija uspijevaju u okruženjima gdje građani ne preispituju informacije. AI ovu potrebu čini još hitnijom. Razvijanje navika skepticizma, metoda provjere (npr. SIFT), i institucionalnih zaštita ključ je prilagođavanja u ovom novom okruženju.

Ključna ideja: Veštačka inteligencija je odlučujuća sila u eri post-istine. Može generisati deepfake, klonirane glasove i sintetičke slike koje brišu granicu između činjenica i

izmišljotina, potkopavajući povjerenje u lidere, medije i demokratske institucije. Ipak, AI je i dio rješenja – nudi alate za detekciju, provjeru i edukaciju. Izazov nije u tehnologiji, već u tome kako društva odluče da je koriste. Otpornost demokratije zavisi od naše sposobnosti da prepoznamo, provjerimo i razlikujemo stvarno od sintetičkog.

18 Evropski parlament, Deepfake i dezinformacije, EP Research Service, Brisel, 2023, str. 5.

19 BBC, Lažni glasovi „pomažu sajber-kriminalcima da krađu novac“, 2019. Dostupno na: <https://www.bbc.com/news/technology-48908736>

20 EUR-Lex, Uredba (EU) 2024/1689 Evropskog parlamenta i Savjeta od 13. juna 2024, Dokument 32024R1689, 12. juli 2025. Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX-%3A32024R1689>

Poglavlje 7

Kako se borimo protiv dezinformacija? Uključi se!

Dezinformacija je moćna jer pogađa naše emocije i širi se brzo putem digitalnih platformi. Ipak, postoji dobra vijest: svako može pomoći u njenom usporavanju. Borba protiv dezinformacija nije samo zadatak vlada, platformi ili novinara – to je i odgovornost građana, posebno mladih, koji su među najaktivnijim korisnicima društvenih mreža.

7.1 Kritičko razmišljanje i korisne strategije

Prvi korak je pauza i kritičko razmišljanje: prije dijeljenja ili reagovanja na sadržaj, postavite sebi pitanja: Ko je autor? Koji je cilj? Mogu li potvrditi u drugom pouzdanom izvoru? Ovaj kratki trenutak refleksije slabi lanac manipulacije.

RESIST Toolkit naglašava da je odlaganje dijeljenja i klika jedna od najefikasnijih metoda za smanjenje širenja štetnog sadržaja. Praktične strategije: fact-checking: globalni pokret u kojem stotine inicijativa svakodnevno provjerava tvrdnje, slike i video klipove. Debunking (demantovanje): nije samo označavanje sadržaja kao lažnog – uključuje objašnjenje manipulacije i navođenje stvarnih činjenica kao alternative. Prebunking (inokulacija): priprema građana prije susreta sa dezinformacijama. Primjer: 2025. u Istočnoj Evropi, kratki video klipovi objašnjavali su kako funkcionišu clickbait, prebacivanje krivice i teorije zavjere. Rezultat: gledaoci su kasnije znatno bolje prepoznavali manipulaciju.

Ključna ideja: Kritičko razmišljanje, provjera izvora i praktične strategije (fact-checking, debunking, prebunking) omogućavaju građanima da postanu otporniji na dezinformacije i jačaju demokratiju.²¹

7.2. SIFT metoda

Jedan od najpraktičnijih alata za medijsku pismenost je SIFT strategija, koju je osmislio Mike Caulfield, ekspert za digitalnu pismenost. To je četvero-stepena metoda za evaluaciju sadržaja na internetu:

- Stop (Zaustavi se) – Ne dijeli ni ne reaguj odmah. Napravi pauzu i razmisli.
- Investigate the source (Istraži izvor) – Ko je kreirao objavu? Novinar, organizacija ili anonimna nalog? Provjeri vjerodostojnost.
- Find better coverage (Pronađi bolju pokrivenost) – Provjeri da li pouzdani mediji ili fact-checkeri potvrđuju tvrdnju. Koristi alate poput Google News-a ili pretragu po slici.

21 C. Wardle i H. Derakhshan, op. cit., str. 23-25.

- Trace the claim (Prati tvrdnju) – Vratite se do originalnog izvora i konteksta. Da li je citat ili slika izmijenjena, zloupotrebljena ili izvučena iz konteksta.

Primjer: učenik koristi SIFT da provjeri viralni video. Zaustavlja se prije dijeljenja, istražuje ko ga je objavio, traži potvrdu u pouzdanim medijima i prati originalni izvor – otkriva da je video deepfake. Tako SIFT postaje konkretna navika koja čini dezinformacije manje efikasnim.

7.3 Mladi kao agenti promjene

Mladi nisu pasivni potrošači informacija; oni su kreatori i influenseri.

- Krajem 2018. godine, srednjoškolci iz Crne Gore mobilisali su se da zaustave izgradnju vrtića u skoro stogodišnjem parku čempresa i osudili odluku opštine o sječi drveća. Otkrivali su netransparentne urbane odluke koje su favorizovale privatne nad javnim interesom.
- U Poljskoj, tinejdžeri su vodili fact-checking stranicu koja je dopirala do hiljada pratilaca.

Ovi primjeri pokazuju da mladi mogu postati agenti promjene, pomažući zajednicama da odole manipulaciji. Svako dijeljenje provjerene informacije, svaki razgovor o tome kako glasine funkcionišu i svaki projekat u učionici koji razvija kritičko razmišljanje ojačava otpornost.

7.4 Pristrasnost i zamka vlastitog mišljenja

Čak i kada nastojimo razmišljati kritički, naš um nas može prevariti. Psiholozi ove prečice nazivaju kognitivne pristrasnosti, koje utiču na to kako percipiramo i reagujemo na informacije. Identifikovano je preko 100 različitih pristrasnosti, mnoge od njih igraju ulogu u širenju dezinformacija.

- Confirmation bias (pristrasnost potvrde) – fokus na dokazima koji podržavaju ono što već vjerujemo, ignorisanje suprotnih činjenica.
- Bandwagon effect (efekat mase) – sklonost da se slažemo sa popularnim idejama; ako post ima hiljade lajkova, pretpostavljamo da je vjerodostojan.
- Dunning-Kruger efekt – ljudi sa malo znanja precjenjuju svoje razumijevanje, zbog čega samouvjereni teoretičari zavjere ponekad zvuče uvjerljivije od stručnjaka.
- IKEA efekt – kada ljudi sami “otkriju” sadržaj zavjere, cijene ga više, držeći se lažnih ideja kao ličnih dostignuća.

Najopasnija je bias blind spot – vjerovanje da drugi podležu pristrasnostima, ali ne i mi sami. Prepoznavanje ove zamke je ključno. Medijska pismenost znači ne samo provjeravati izvore, već i ispitati vlastite misaone procese.

Ključna ideja

Dezinformacije uspijevaju kada ljudi djeluju brzo i emotivno, bez refleksije.

- Kroz kritičko razmišljanje, primjenu strategija kao što su fact-checking, prebunking i SIFT, te razumijevanje vlastitih kognitivnih pristrasnosti, manipulacija postaje manje efikasna.
- Mladi, sa svojom kreativnošću i digitalnom pismenošću, su u centru ovog procesa. Svaka pauza prije klika, svaka provjera prije dijeljenja i svaki razgovor o dezinformacijama ojačava demokratiju.

Borba nije o potpunom uklanjanju laži – to je nemoguće u otvorenom društvu – već o smanjenju njihovog uticaja i zaštiti sposobnosti građana da donose informisane i sigurne odluke.



